

בעלות בהקדש

בגמרא מופיעים ביטויים רבים המלמדים על בעלות אנושית מסוימת בקדשים. דוגמה לכך ניתן לראות בשיטת רבי יוסי הגלילי, המובאת במקומות רבים, המדבר על "קדשים קלים שהן ממונו" (קידושין נב: ועוד).¹ ישנם ביטויים נוספים המלמדים על כך, כמו "מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן" – ממנו הבין הגר"ח שקדשי מזבח הם ממון בעלים – ולכך נייחד את הדיון בהרחבה בהמשך.

בנוסף, ישנם דינים ייחודיים הקשורים לבעלות על ההקדש, כמו תמורה שיכולה להיווצר רק על ידי בעלי הקרבן,² וחיוב תוספת חומש בפדיון הקדשות על ידי הבעלים;³ דינים נוספים, כמו קידושי אישה בקרבנות ומעילה, מושפעים אף הם מהבעלות על ההקדש.

לפני שנדון באפשרויות בנוגע לאותה זיקה ממונית לחפצי הקדש, יש להסתייג ולומר שמעורבים בהקשר זה משתנים רבים – סוג הקדשים המדובר, שלבים שונים בתהליך ההקרבה, ואף מחלוקות בקרב האמוראים – כך שיתכן שמספר אפשרויות הינן נכונות, אלא שיש להתאים אותן למקרה ולדעות המתאימים.

אופי הבעלות על הקדש

בהבנת אופי הבעלות האנושית על קדשים ניתן להציע שני כיוונים:

1. הבעלות הנוכחית היא שיוור מבעלות ההדיוט שקדמה להקדשה:

1 מקור הדרשה בתורת הכהנים (דבורא דחובה פרשה י"ב פרק כ"ב), שם מרבה רבי יוסי הגלילי לקרבן שבועה גם את הגזול קדשים קלים ונשבע על כך לשקר. הגמרא מסבירה, שזה עדיין נחשב ממון הדיוט, ולכן חייב על השבועה כגזולן רגיל.

2 "אין אדם עושה תמורה בזבח שאינו שלו" – תוספתא לתמורה (פ"א ה"א).

3 "מה בין בעלים לכלל אדם? אלא שהבעלים נותנים חומש, וכל אדם אינו נותן חומש" – משנה בערכין (פ"ז מ"ב).

א. אפשר להבין כי בפעולת ההקדשה אין שום מרכיב של קניין, ואם כן היא לא משפיעה כלל על הבעלות של החפץ. תהליך ההקדשה בסך הכל מוסיף חלויות של קדושה ואיסורים על החפץ, אך הבעלות המהותית על החפץ נותרת בעלותו של המקדיש.

ב. מאידך, ניתן להבין כי ההקדש כגוף אכן מהווה רשות עצמאית, הקונה את החפץ לאחר הקדשתו – שהיא הקנאתו לרשות זו, ולא רק 'החלת קדושה' על החפץ. אך הקנאה זו להקדש אינה מוחלטת וגמורה, וזכויות מסוימות על החפץ נשארות ביד הבעלים המקדיש.

2. בעלות מדיני קרבן: קרבנות מוקרבים לטובת בעלים מוגדרים – הן קרבנות יחידה, הן קרבנות ציבור. ראייה לכך היא, שבשעת הקרבת הקרבן צריכים לחשב לשמו של המקריב: "לשם ששה דברים הזבח נזבח... לשם זובח" (ובחים פ"ד מ"א)! ייתכן שאותה זיקה בין הקרבן לבעליו מצד דיני ההקרבה, מייצרת גם זיקה ממונית כלשהי, מצד 'שם בעלים' שעל הקרבן. הגמרא בחולין (מ:) מתבטאת באופן המצביע על כיוון זה: "כיון דקניא ליה לכפרה – כדידיה דמיא". כלומר, העובדה שהקרבן עומד לכפרת האדם מקנה לו בעלות מסוימת.

בעוד ההבנה הראשונה ביססה את הבעלות על הבעלות הראשונית שהיתה לפני ההקדשה, הרי שההבנה השנייה עוסקת בבעלות מחודשת, המקבלת את כוחה מן ההקדשה.

היחס בין פעולת הקדש לבין מכירה

בסוגיות פרק מרובה בבבא קמא, הדנות בגדרי מכירה בהקשר של חיוב תשלומי ארבעה וחמישה, ישנן התייחסויות שונות להגדרת הקדש כמכירה. בין היתר מעלה הגמרא את ההצעה, שמן הראוי לחייב גנב שהקדיש בתשלומי ארבעה וחמישה⁴:

4 בבא קמא (עו.).

אלא אהקדש ליחייב! מה לי מכרו להדיוט, מה לי מכרו לשמים?

עולה מכאן בבירור כי הגמרא סבורה שהקדש נחשב כמכירה וכהעברה לרשות אחרת. אמנם בהמשך אותה הסוגיה משתמעים דברים שונים לחלוטין:

ודקשיא לך 'מה לי מכרו להדיוט, מה לי מכרו לשמים?':

מכרו להדיוט - מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דשמעון, מכרו לשמים - מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן!

לפי הבנה זו, שם הבעלים הראשונים נשאר על הבהמה גם לאחר הקדשתה.

אמנם כעבור כמה דפים (עט), מביאה הגמרא ברייתא האומרת שגנב שהקדיש משלם תשלומי ארבעה וחמישה, ומנמקת זאת בכך שאין הבדל בין מכירה להדיוט לבין מכירה לשמים, בלי לדחות מסקנה זו.

הראשונים התייחסו לסתירה זו בדרכים שונות. הרי"ף והרמב"ם הבינו כנראה שאכן ישנה סתירה בין הסוגיות, והכריעו שאינו חייב בתשלומי ארבעה וחמישה בין בקדשי בדק הבית ובין בקדשי מזבח;⁵ בשניהם המקדיש נשאר בעלים ברמה מסוימת, כך שלא ניתן להגדירו כמוכר. תוספות, לעומת זאת, הציעו להבחין בין סוגים שונים של קדשים:⁶

ואיירי בקדשי בדק הבית, דלא שייך למוימר 'מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן' כמו בקדשי מזבח.

5 רי"ף, בבא קמא כח: רמב"ם, הלכות גניבה פ"ב ה"ו.

6 בבא קמא עט. ד"ה גנב והקדיש. דברים דומים כותבים גם הרשב"א (שם ד"ה מעיקרא) והראב"ד (בהשגתו על הרמב"ם דלעיל).

מדבריהם הבין ר' חיים וכן מספר אחרונים נוספים, כי ישנו שוני מהותי בין קדשי בדק הבית לקדשי מזבח.⁷ בנו של ר' חיים, הגרי"ז, הגדיר שוני זה באופן הבא:⁸

הרי דבקדושת הגוף - אף בשעת הקדשו הרי הוא קנוי לבעלים, רק דעל הקנין נמצא גם קדושת הגוף,⁹ נמצא שבפדייתו הרי הוא פועל להוריד רק את הקדושת הגוף מקניינו.

משמע מדבריו שקדשי מזבח הם ברשות הבעלים לחלוטין. לדעתו מדובר בבעלות רגילה,¹⁰ והוא מבסס בעלות זו על המצב שקדם להקדש. דברים אלו מזכירים את ההבנה הראשונה שהעלינו לעיל בהבנת בעלות ההדיוט בקדשים.

תפיסה שונה עולה בתוספות שהבאנו:

השתא תורא דראובן, כמו בקדשי מזבח - שקרבן קרב לכפר על הבעלים ונשחט לשמו, ושם בעליו עליו.

תוספות שמים דגש על עתיד הבהמה כקרבן: העובדה שתהליך ההקרבה נעשה לשם הזובח היא שנותנת לו בעלות על הקרבן.¹¹ כיוון זה מזכיר את ההבנה

- 7 כך שמעתי מהגרי"ד זצ"ל ויבלח"א מו"ר הרא"ל פעמים רבות.
- 8 פירוש הגרי"ז לחומש, ויקרא כ"ז, יט. דברים דומים להפליא נמצאים גם ב'משך חכמה' על ויקרא כ"ז, יג. מעניין לציין כי ר' מאיר שמחה (מחבר המשך חכמה) ור' חיים הכירו זה את זה.
- 9 יש לציין הבדל נוסף בין דברי הגרי"ז ובין הניסוחים האחרים של החילוק המוצע בתוספות: כל המפרשים האחרים השתמשו במושגים 'קדושת מזבח' לעומת 'קדושת בדק הבית', אך הגרי"ז מדבר על 'קדושת הגוף' לעומת 'קדושת דמים'. ברור שהמושגים אינם חופפים: יש קדושת דמים למזבח, כמו בפסולי המוקדשין ובמקדשי דמים לקניית קרבנו. במקביל, יש מקום לדון האם קיימת קדושת הגוף בקדשי בדק הבית: יעויין בתוספתא למגילה (פ"ב ה"ט) וברמב"ם הלכות בית הבחירה (פ"א ה"ט). לא ברור אם הגרי"ז דייק במינוח שלו, שכן הרבה פעמים - אפילו בש"ס - המונחים מתחלפים. יעויין בעיון 'יעוד הקדשים וסוג הקדושה' (עמ' 207).
- 10 באחיעזר מופיע עיקרון זה במספר רב של תשובות (חלק ג' סימנים מ"ב, נ"ו, ס"ב).
- 11 מדברי ר' חיים בחידושו על הרמב"ם (הלכות ערכין וחרמין פ"ו ה"ט) עולים דברים הדומים

השניה שהצענו בהבנת בעלות ההדיוט בקדשים.

נראה שניתן לדבר על שני הבדלים בין עמדת הגרי"ז ועמדת תוספות:

1. רמת ותוקף הבעלות: לפי הגרי"ז, הבעלות האנושית בקרבנות היא בעלות מלאה, ואין כלל לדמות בין הקדש למכירה. תוספות, לעומת זאת, סבורים שישנה בהקדש העברת בעלות בדומה למכר, אלא שנותר קשר מסוים בין הקרבן לבעליו. כנראה לדעתם לצורך חיוב תשלומי ארבעה וחמישה דרוש ניתוק גמור של הבהמה מן הבעלים.¹²

2. גדרי הבעלות: הגרי"ז מגדיר את הבעלות על הקרבן במסגרת דיני 'חושן משפט' רגילים, בעוד תוספות מדברים על דיני הקרבת הקרבן וייחוסו כסיבה לבעלות עליו.

שתי הגישות הללו משתקפות בשתי דעות בתוספות תלמידי רבינו פרץ. בסוגיה בבבא קמא (טו:) מתנהל דיון בנוגע לשאלה אם ניתן להקדיש בהמה גזולה לקרבן (שלא יעלה לרצון, כמובין) לאחר שהבעלים התייאשו ממנה. הדיון שם מתמקד במרכיב של 'ייאוש', ומכך הסיקו תלמידי רבינו פרץ כי ההקדש כשלעצמו נחשב לשינוי רשות; אם כן קשה מסוגייתנו המתחבטת בנוגע לכך! הם מציעים שני תירוצים לסתירה בין הסוגיות. בתירוצם הראשון כתבו כך:¹³

יש לומר, אף על גב דהכא לא הוי הקדש כמכירה כיון דשם בעליו עליו, מכל מקום לענין קנייה חשיב שפיר שינוי כמכירה.

לדברי תוספות: "משא"כ שקלים דהם קדשי מזבח - על כן דין בעלים עליו להקדישן לבדק הבית, וכדין הקדש עילוי". משמע שיש 'דין בעלים' על קדשי מזבח, ולא בעלות ממש. בהקדש עילוי נדון בהמשך העיון.

12 יעויין למשל בפני יהושע (בבא קמא עו. ד"ה בא"ד וקדשי מזבח), שכתב "היינו דוקא לענין ד' וה', דגזירת הכתוב הוא דבעינן דומיא דמכירה דוקא - שישתקע שם בעלים הראשונים ממנו".

13 שטמ"ק, בבא קמא עו. ד"ה מעיקרא תורא דשמעון. תוספות שם (ד"ה והשתא) מביאים תירוץ זה בניסוח קצת שונה בשם ר"י.

תלמידי רבינו פרץ סבורים, כי למרות שלא חייבים על הקדש מזבח תשלום ארבעה וחמישה, עדיין ההקדש נחשב לשינוי רשות. משתמע מדבריהם שעקרונית הקדש מוגדר כמכירה, אלא שאין בעקבותיה ניתוק גמור מהבעלים - מה שמספיק כדי לפטור מהקנס, וכהבנת תוספות.

בתירוצם השני, לעומת זאת, מסבירים תלמידי רבינו פרץ כי הדיון בדף סו: נעשה ללא מודעות למסקנת הסוגיה בדף עו., לפיה בקדשי מזבח הקדש אינו כמכירה לשום עניין - וכך עיקר ההלכה לפי תירוץ זה. דעה זו מתאימה יותר לעמדת הגרי"ז, שקדשי מזבח הם ממון בעלים.

הבנה שונה בדברי ר' חיים מצויה בספר ברכת שמואל¹⁴:

ונקדים יסוד אחד דאמר מו"ר דקדשי מזבח אינן קנוין בקנינם לגבוה כמו קדשי בדק הבית, דקדשי בדק הבית קנוין לגבוה על ידי דאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט דמי, אבל קדשי מזבח אינן קנוין על ידי ההקדש לגבוה, דגבי קדשי מזבח לא אמרינן כלל הך דינא דאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט דמי, אלא דעל ידי הקדושה דחלה עליהם נעשו ממון גבוה.

דבריו מתקרבים להבנתנו בדברי תוספות: השוני בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית אינו במהות הקניין וחלותו. בשניהם החפץ הופך לממון גבוה באופן מוחלט. ההבדל הוא בדרך שבה העברנו את הבעלות מההדיוט להקדש: בקדשי בדק הבית, הדין של 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט' מתפקד כקניין ממוני רגיל. זאת לעומת קדשי מזבח, שבהם ההקדשה נועדה ליצור חלות של קדושה, אשר בעקבותיה חל ייעוד על החפץ לצורך קרבן והוא נאסר להדיוט, וממילא חל על החפץ גם קניין ממוני להקדש.

כעת ניתן להבין את החילוק בין שינוי רשות וחיוב תשלומי ארבעה וחמישה: לחיוב גנב בקנס צריכים 'מעשה מכירה', ואמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט תקף רק לגבי קדשי בדק הבית, ולכן רק בהם יהיה חיוב זה - וזאת למרות

14 בבא קמא סימן ל"ד אות א'.

שתוצאה של מכירה קיימת בשני סוגי ההקדשות באופן שווה. אבל ייתכן שלצורך שינוי רשות לא דרוש מעשה מכירה דווקא, אלא מספיקה מציאות בה החפץ נמצא ברשות אחר¹⁵ – ולעניין זה הקדש נחשב שינוי רשות גם לגבי קדשי מזבח. צריך עיון אם יהיו הבדלים אחרים התלויים באופן מעשה ההקדשה בין קדשי בדק הבית לקדשי מזבח – כמו היכולת להישאל עליהם¹⁶ וחלות קניין חצר בשני סוגי הקדשה אלו.¹⁷ אמנם אין להכחיש כי דברי הברכת שמואל אינם מסתדרים עם פשט לשון הגמרא "מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן": מלשון זה משמע כי גם מבחינת התוצאה – קדשי מזבח עדיין נחשבים לממונו של הדיוט, ולא רק שהקדשתם אינה מעשה מכירה.

אם כן, קיימות מספר דעות אודות האפשרות לחלק בין קדשי מזבח וקדשי בדק הבית בנוגע לבעלת האדם עליהם: החל מהרמב"ם והרי"ף הסבורים שאין לחלק ביניהם – לפחות לא לעניין חיוב תשלומי ארבעה וחמישה; עבור בתוספות, שחילקו ביניהם וטענו כי מאחר וקדשי מזבח מיוחסים לבעלים לעניין הקרבת הקרבן אין בהקדשתם חיוב תשלומי ארבעה וחמישה, אף שהם שייכים להקדש באופן מוחלט; וכלה בר' חיים, שהובן על ידי תלמידיו בשתי דרכים: הברכת שמואל הבין כי שיטתו קרובה לשיטת תוספות – החילוק בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית הוא ברמת מעשה ההקדש בלבד, ואין פער בין סוגי ההקדשות בנוגע לבעלות המוחלטת של ההקדש עליהם, בעוד הגרי"ז הבין כי ישנו חילוק מהותי בעצם הבעלות בין קדשי מזבח – שהם ממון בעלים שחלה עליהם קדושת חפצא, ובין קדשי בדק הבית – שיצאו מרשות הבעלים לגמרי.

הגרי"ז ותוספות, אם כן, חלוקים בהבנת זיקת הבעלים להקדש, ודעותיהם מתאימות לשתי הסברות שהעלינו לעיל בהבנת אופיה של זיקה זו.

15 יעויין בבבא קמא קיא: אם רשות יורש כרשות לוקח דמי או לא.

16 יעויין בנדרים (עח.) אם יש שאלה בהקדש או לא.

17 במסגרת שיטת הרמב"ז שיש קניין חצר להקדש, אבל אין מעילה בחפצים הנקנים בו – כיוון שלא הוקדשו בפה; יעויין בחידושי לבבא בתרא (עט. ד"ה והא דאמרין).

מקור הבעלות

נגענו עד כה בהשלכה של סוגיית הבעלות על קדשים. כדי לבחון באופן יסודי יותר את החקירה שהעלינו בתחילת העיון עלינו לחתור לשורש הדין: האם היא שיור מהבעלות המלאה הקודמת להקדש, או שמא העובדה שהקרבן מוקרב לשם בעלים מהווה זכות מסוימת לבעלי הקרבן, הנותנת להם בעלות כלשהיא עליו? האם העבר קובע את הבעלות, או שהעתיד מגדיר אותה? לשם כך, נבחן התייחסויות מפורשות למקור הבעלות האנושית בקדשים.

החזון איש כתב:¹⁸

בכל הקרבנות יש לבעלים זכות מתכפר בקרבנו, ואף קדם כפרה מקרי בעלים משום קנין כפרה, וכעין דאמר בחולין מ:.

בגמרא אליה מפנה החזון איש מתנהל דיון אודות הדין ש'אין אדם אוסר דבר שאינו שלו'. הסוגיה שם בוחנת את יישום הדין הזה בשחיטת חטאת – שהבעלים אינו אוכל מבשרה, ובדבריה מובא ביטוי מעניין:

מהו דתימא – כיון דקני ליה לכפרה כדידיה דמאי? קמ"ל.

בשלב ההוא אמינא מציעה הגמרא לומר שהקרבן שייך למתכפר משום שהוא קנוי לו לכפרה, אך לא ברור מהי מסקנת הסוגיה: האם יש נסיגה מההבנה שהקניין לכפרה מגדיר את הקרבן כשייך למתכפר? או שברור שהכפרה מעניקה בעלות מסוימת, אלא שזו לא מספיקה כדי שיוכל לאסור את החטאת? החזון איש הבין, כנראה, כהבנה השניה, ולדעתו הבעלות על הקרבן – המשפיעה על דינים מסוימים – נובעת מהכפרה של הבעלים בקרבן.

הגמרא בתמורה (:) מביאה את שאלותיו של רמי בר חמא, הנוגעות ליחס שבין מקדיש הקרבן לבין זה שמתכפר בו, וניתוחן יכול לעזור לנו לעמוד על מקור בעלות האדם בקדשי מזבח:

18 אורח חיים מסכת יומא, סימן קכ"ו אות ח'.

בעי רמי בר חמא: מקדיש מוסיף **חומש** או מכפר מוסיף חומש? אמר רבא: אמר קרא - 'ואם המקדיש יגאל את ביתו': **מקדיש, ולא מתכפר**.
 בעי רמי בר חמא: מקדיש עושה **תמורה** או מתכפר עושה תמורה? ... **בתר מתכפר אזלין**.

מסקנת הסוגיה מקבלת חיזוק בהמשך בשל מימרא מפורשת:

תא שמע, דאמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: מקדיש מוסיף חומש ומתכפר עושה תמורה.

ישנם שני מרכיבים שונים שיכולים לקבוע בעלות על קרבן: זהות המקדיש וזהות המתכפר. בעלות המקדיש נובעת משיוור בבעלות הקודמת: לפני מעשה ההקדשה הבהמה הייתה שייכת כולה למקדיש, ולכן במידה וההקדש מותר מקום לבעלות נוספת - כל מה שנשאר בבהמה שייך לו. לעומתו, למתכפר יש "קנין כפרה" בקרבן, כלשונו של החזון איש. אם כן, השאלה אם דינים אלו תלויים במקדיש או במתכפר, נוגעת לחקירתנו היסודית - מאיפה נובעת הבעלות האנושית בקדשים: מהבעלות הראשונית או מהיעוד העתידי?

בגמרא מועלות שתי נפקא מינות הלכתיות לשאלת הבעלות: תוספת חומש בפדיון, והיכולת לעשות תמורה. אמנם למסקנה הגמרא מחלקת בין שתיהן; איך נוכל להבין את הפיצול הזה?

הגרי"ז בתמורה (שם) מנמק את הפיצול כך:

והיינו דהוספת חומש אינו תלוי בבעלים, כי אם הוא דין על המקדיש - דהמקדיש, אם פודה, מוסיף חומש.

לפי הגרי"ז, הדין העיקרי שתלוי בבעלות הוא תמורה, ולפי זה המתכפר הוא הבעלים על הקרבן. תוספת חומש אינה תלויה כלל בשם בעלים, אלא זהו דין מיוחד במקדיש, בין אם הוא המוגדר כ'בעלים' על הקרבן ובין אם לאו: הפדיון הוא ההיפוך למעשה ההקדש, והתורה אומרת שבמידה ואדם רצה להחזיר את פעולת ההקדש אחורה ולבטל את ה'עיסקה' - הוא צריך להוסיף להקדש

חומש. דין זה שייך רק במקדיש, שכן כל אדם אחר אינו 'הופך את מעשה ההקדש' – אך אין קשר בינו לבין זהות הבעלים על ההקדש.¹⁹

אמנם מראשונים רבים לא משמע כדברי הגרי"ז. תוספות הרי"ה, למשל, מפרש אחרת את חיוב המקדיש להוסיף חומש:²⁰

מכרו לשמים מעיקרא תורא דראובן והשתא נמי תורא דראובן, פירוש: שהרי צריך לשחוט לשם בעליו - ואם הקדישו לבדק הבית נמי שמו עליו, שהרי הבעלים מוסיפין חומש בפדיונו, וכל אדם אין מוסיפין חומש.

הרב יעקב דוד אילן שליט"א מדייק בצדק שהרי"ד סבור שגם תוספת חומש תלויה בבעלים, אלא שגדרי הבעלות לגבי דין זה שונים מגדרי הבעלות לעניין תמורה; דברים דומים נשמעים גם מהמאירי, מהריטב"א ומדברי הר"ן.²¹

מנחת סוטה

השלכות של דיון זה ניתן לראות בהתלבטות תוספות לגבי מנחת סוטה: הגמרא בסוטה (כג.) עוסקת במנחת סוטה של אשת כהן, ומתלבטת אם זו מנחת הבעל, ולכן נחשבת למנחת כהן – שאינה נקמצת ואינה נאכלת; או מנחת האישה, כך שמוגדרת כמנחת ישראל – הנקמצת ונאכלת. הגמרא עושה 'פשרה' ופוסקת שהמנחה נקמצת, אבל גם השיריים נשרפים. תוספות שם מקשים:²²

19 דברי הגרי"ז כאן צריכים עיון מדבריו שהבאנו בתחילת העיון: לפי דבריו לעיל, קדשי מזבח נחשבים ל'תורא דראובן', וההקדשה למזבח אינה רשות כלל - ובעלות המקדיש נשארת עד להקרבה! אך כאן הנחת היסוד של דבריו היא שהמתכפר נחשב לבעלים על הקרבן! נראה שנצטרך לומר לדעתו כי במקביל לקדושה החלה על החפץ בעקבות מעשה ההקדש גם הבעלות עליו מועברת לא להקדש אלא למתכפר, והדבר צריך תלמוד.

20 בבא קמא עו. ד"ה גנב והקדיש.

21 הרב אילן בכנסת הראשונים לתמורה י. הערה רי"ב; מאירי, יומא נ: ד"ה מי שהיה מחויב חטאת; ריטב"א, יומא נ: ד"ה המקדיש מוסיף חומש; ר"ן, נדרים לו: ד"ה המקדיש מוסיף חומש.

22 ד"ה הקומץ קרב בעצמו.

ואם תאמר: **אמאי לא שדינן לכולה מנחה בתר דידה** ויהו שיריה נאכלין, כדאמר בפרק אין בין המוודר ואיתא בפרק קמא דזבחים ובפרק קמא דתמורה 'ומתכפר עושה תמורה' - **והכא היא מתכפרת במנחה זו!** - יש לומר: התם מיקני למתכפר כולי זבת, ואין לו למקדיש חלק בו. אבל הכא - **יש לו לבעל חלק במנחה.**

תוספות מניחים בשאלתם שהדין היסודי המעיד על קביעת הבעלות הוא תמורה, כך שמסקנת הסוגיה שהמתכפר נחשב לבעלים על הקרבן לגבי תמורה משליכה ממילא גם על דין 'כליל' במנחת כהן. תוספות אינם מזכירים את מעמד המקדיש בהקשר זה. השמטה זו מובנת על בסיס שיטת הגרי"ז, שדין חומש הוא דין מיוחד במקדיש שאינו קשור לבעלות.

אמנם בתירוץ של תוספות, שבמנחת סוטה "יש לו לבעל חלק בו", יש מקום להתלבט: ניתן לפרש שבגלל שהמנחה הגיעה מכספו (שהרי רכוש האישה הוא רכושו) הוא נחשב למתכפר, כך שהם חוזרים בהם מהנחת היסוד של השאלה, ומוכנים לראות במקדיש בעלים על הקרבן ברמה מסוימת; אך ניתן לפרש שבאמת לדעתם יש לבעל חלק בכפרה במנחת הסוטה של אשתו.²³

לדברי הגרי"ז ולשיטת ההוה אמינא של תוספות בסוטה, עיקר הקניין נובע מייעוד הקרבן - 'מתכפר' עושה תמורה, בעוד העובדה שהמקדיש מוסיף חומש היא חריגה שולית, ומהווה דין מיוחד בתוספת חומש, שאין ללמוד ממנו לענייננו. לעומתם, תוספות הרי"ד, המאירי וראשונים נוספים סבורים שיש שני אלמנטים של בעלות בהקדש: האחד תלוי בייעוד הקרבן והשני תלוי במקורו וביסודו, וכל אחד מהצדדים הללו גורר השלכות הלכתיות שונות.

23 יעויין בדבריהם שם ד"ה כל הנשואות, מהם נראה שלמרות שהאישה היא המתכפרת העיקרית במנחת סוטה, הרי שגם הבעל נחשב כמתכפר (משני) במנחה זו - ואז גם למסקנתם המתכפר הוא הבעלים, ולא המקדיש.

הקדש עילוי

סוגיה שבה באות לידי ביטוי ההבנות השונות לגבי אופי הבעלות בהקדש היא הסוגיה של הקדש עילוי. כך היא לשון המשנה בתמורה:²⁴

אחד קדשי מזבח ואחד קדשי בדק הבית - אין משנין אותן מקדושה לקדושה, ומקדישין אותן הקדש עילוי.

המשנה פותחת בכך שלא ניתן או שאסור להסיט הקדש מייעודו הנוכחי לייעוד שונה,²⁵ אבל ממשיכה ואומרת שאפשר לעשות הקדש עילוי, שהוא הקדשה נוספת מסוג שונה, על החפץ הקדוש – מבלי לבטל את הייעוד הנוכחי. בגמרא מובאת ברייתא, האומרת שהקדש עילוי לא חל על קדשי בדק הבית, ובעקבותיה מבארים רש"י וראשונים נוספים, כי המילים 'ומקדישין אותן' מתייחסות אך ורק לקדשי מזבח; זאת בשונה מהדין הסמוך – שינוי מקדושה לקדושה – שמתייחס לאף לקדשי בדק הבית.²⁶ הרמב"ם מסביר את הסיבה לפער זה בצורה ברורה למדי:²⁷

המקדיש קדשי מזבח לבדק הבית - הרי ההקדש חל עליהן, ותערך הבהמה ותפדה ויפלו דמיה לבדק הבית, והבהמה תקרב למה שהיתה בתחלה. אבל המקדיש קדשי בדק הבית למזבח ואמר 'הרי זה עולה או שלמים' או החרימם לכהנים - לא עשה כלום, ואין הקדש מזבח ולא החרם חל על קדשי בדק הבית - שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

לא ניתן להקדיש קדשי בדק הבית בהקדש עילוי למזבח, כיון שקדשי בדק

24 פ"ז מ"ג.

25 לא ברור מהמשנה אם השינוי הוא בין קדשי בדק הבית למזבח ולהיפך או בתוך ההקדשות בין עולה לשלמים, ונחלקו בזה הראשונים על אתר: יעויין ברש"י (תמורה לב. ד"ה מקדושה לקדושה, ובכורות נג: ד"ה מקדושה לקדושה) ובכנסת הראשונים על אתר אות י"ב. הנושא הנידון כאן הוא הקדש עילוי, ולכן לא נתעכב על נקודה זו.

26 תמורה לב.; רש"י, ד"ה ומקדישין אותן.

27 הלכות ערכין וחרמין פ"ו ה"ח.

הבית אינם שייכים לבעלים! מכך שאפשר להקדיש קדשי מזבח בהקדש עילוי לבדק הבית, ניתן להסיק שקדשי מזבח שייכים לבעלי הקרבן.

לעומת דברי הרמב"ם – לפיהם ההבחנה בין סוגי ההקדשות נובעת מהדין הכללי 'שאינו אדם מקדיש דבר שאינו שלו' – מהספרי משתמע שהשוני נעוץ בלימוד נקודתי מפסוקים סותרים ביחס לבכור:²⁸

רבי ישמעאל אומר: כתוב אחד אומר 'תקדיש' וכתוב אחד אומר 'לא יקדיש' [אי איפשר לומר 'תקדיש' שכבר נאמר 'אל יקדיש', ואי איפשר לומר 'אל יקדיש' שכבר נאמר 'תקדיש'! אמור מעתה – מקדישו אתה הקדש עילוי, ואין אתה מקדישו] הקדש מזבח.

יכול אף הקדש בדק הבית שאינו הקדש מזבח? תלמוד לומר 'בכור': מה בכור מיוחד הקדש מזבח – [אף כל הקדש מזבח].

העולה מדברי הספרי, שאין שוני מהותי ברמת הקניין בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית: מדובר בדין תורה ספציפי שיסודו בעיקרון אחר או בגזירת הכתוב. במידה והרמב"ם צודק, וקדשי בדק הבית מופקעים מבעלות האדם בכלל, הרי הדבר מוביל בצורה טבעית לפער בין סוגי הקדשים לעניין הקדש עילוי – וקשה להבין למה צריכים פסוק ללמוד פער זה. קשה גם להניח שהתורה לימדה את רמת הקניין הנמוכה שבקדשי בדק הבית דווקא כאן, בעיסוק בדין הקדש עילוי.

ניתן להעלות שני הסברים בהבנת הספרי, ושניהם מניחים שבאופן עקרוני רמת הקניין בקדשי מזבח ובקדשי בדק הבית שווה:

1. ישנה גזירת הכתוב המגבילה חלות דין הקדש עילוי לקדשי מזבח בלבד.

2. יש הבדל בין איכות ורמת ההקדש בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית.

28 ספרי ראה, פיסקה קכ"ד.

קדשי מזבח מוקדשים למטרה מסוימת ומוגדרת – לכפר על בעלי הקרבן באמצעות הקרבה על גבי המזבח. הדבר הזה נכון בין אם מדובר בקרבן עולה, חטאת, אשם, או שלמים. ייעודם של קדשי בדק הבית, לעומת זאת, הוא כולל ומקיף יותר: המקדש יכול להשתמש בקדשי בדק הבית לכל מטרותיו. להבדל זה יש השלכות לגבי דינים שונים שבהם הייעוד הממוקד משפיע לחומרה.²⁹

הבדל זה עשוי להתבטא אף בנוגע להקדש עילוי: לא ניתן לצמצם קדושת קדשי בדק הבית לייעוד למזבח דווקא. אבל ייעוד קדשי מזבח לקדושת בדק הבית הכללית – אינו סותר את הקדושה החלה עליהם כרגע, אלא משתלב איתה.

עיון בדברי הראשונים בתמורה (לב.) ובבכורות (נג.) מגלה שלא הכל מסכימים לחילוק של הרמב"ם. ראשונים אלו דנו בשאלה: מהו גובה הסכום המגיע לבדק הבית בהקדש עילוי? אמנם הרמב"ם כותב "ויפלו דמיה" – משמע: דמי הבהמה כולה מגיעים להקדש; אבל ראשונים אחרים קבעו סכום נמוך יותר, לאור המשנה בערכין, הקובעת את הסכום שחייב להביא המחריים את קרבנותיו:³⁰

מחרים אדם את קדשיו - בין קדשי קדשים ובין קדשים קלים: אם נָדָר - נתן את הדמים. אם נדבה - נתן את טובתו.

29 הנחת היסוד של הלכות רבות היא שלא ניתן לפדות קדשי מזבח תמימים. כמו כן, קרבנות אינם מתחללים במעילה, בניגוד לרוב ההקדשות האחרים ("אין מועל אחר מועל במוקדשין אלא בהמה וכלי שרת" - משנה, מעילה פ"ה מ"ג), והרמב"ם מרחיב זאת לכל קדשי מזבח (הלכות מעילה פ"ו ה"ה). הלכות אלו נובעות מכך שקדושתם היא תוצר של ייעודם הממוקד, אשר ככזה הוא חסין מפני פעולות שאינן מתייחסות אליו במישרין, כמו פדיון או מעילה (יעויין, לדוגמה, ברש"י במעילה יט: ד"ה אין מועל אחר מועל). קדושת קדשי בדק הבית, לעומת זאת, יותר מקיפה - וכל פגיעה בעצם הרעיון שהחפץ קדוש פוגעת ממילא בקדושה כולה.

30 פ"ח מ"ז.

החלוקה העולה במשנה בין נדר ונדבה – קדשים שיש עליהם אחריות וקדשים שאין עליהם אחריות – יושמה על ידי רש"י ותוספות גם לגבי הקדש עילוי;³¹ אלא שהם חלוקים בהבנת המושג 'טובתו' המופיע במשנה.

רש"י סבור שמדובר בטובת הנאה,³² שהיא החלק היחיד שיש לבעלים בקרבנות שאינו חייב באחריותם.³³ לדעתו בקדשי בדק הבית אין טובת הנאה, ולכן אין משמעות להקדש עילוי בנוגע אליהם;³⁴ אם כן, יוצא מדבריו שמבחינה עקרונית

31 רש"י, תמורה לב. ד"ה הקדש עילוי; תוספות, שם ד"ה מקדישין אותן. בנוסף לכך, הרמב"ם כנראה חילק בין החרמת קדשים לבין הקדש עילוי – יעויין בפער בין הלכה י"א בפרק ו' מהלכות ערכין וחרמין, בה הוא מזכיר דין מיוחד לגבי קדשים שיש עליהם אחריות, לבין הלכה ח' שצוטטה לעיל, בה לא מוזכר הבדל בין סוגי הקדשים. קשה להבין את החילוק הזה שעושה הרמב"ם.

32 עצם קיומה של טובת הנאה בקרבנות אינו ברור: (1) לא ברור אם הבעלים יכולים לבחור מי הכהן שיקריב את קרבנו. יעויין בדברי רש"י ביומא (כו: ד"ה אם רצה) ובנידה (טו: ד"ה אם), שם רש"י נאמן לשיטתו שניתן לבחור בכהן מסוים להקרבת הקרבן. כן יעויין בתוספתא כפשוטה לסוכה (פ"ד עמ' 904 הערה 37); (2) כמו כן, היכולת לתזמן את המשמר בו יביא הבעלים את הקרבן – אינה קניין ממוני או זכות בעלות, אלא עניין מעשי, היכי תימצא להקרבת הקרבן – וקשה להחשיב אפשרות זו כקניין ממוני בבהמה. גם מדברי תוספות בתמורה (לב. ד"ה מקדישין) משמע שטובת הנאה זו אינה קניין ממון בקרבן אלא תכסיס שנועד להבטיח את הקרבת הקרבן בתאריך מסוים בו משרת קרובו של פלוני; גם אם נבין שישנה טובת הנאה, לא ברורים היקפה וגדריה: מרש"י בתמורה (לב. ד"ה הקדש עילוי) משמע שיש טובת הנאה רק על העוה, בעוד מדבריו בבכורות (נג: ד"ה הקדש עילוי) משמע שהיא על כל הבשר הנאכל. תודתי נתונה לידיד נפשי הרב חיים בלטר, שהפנה את תשומת לבי לחלק מהמקורות בהערה זו ולמשמעותם.

33 יש מקום לדון באופיה של טובת הנאה זו לפי רש"י. קיימות שתי אפשרויות להבין דין זה: (1) המושג 'טובת הנאה' מוכר לנו מדיונים בהלכות תרומה, שבהם משמעותו זכות ממונית שיש לבעלים על החפץ, שייכתן והיא מקנה להם בעלות מסוימת עליו; (2) אין כאן זכות ממונית כמו זו שבתרומה, אלא יכולת מעשית לנצל את החפץ להפקת רווחים מסוימים, כמו – להעביר לבן בתו הנשואה לכהן. לעניין הקדש עילוי, 'תכסיס' זה משמעותי: אם יש למקדיש איך ליהנות מהחפץ, גם אם אין זה מקנה לו בעלות על החפץ, הרי שזה מספיק כדי שתהיה משמעות להקדש נוסף על החפץ: הקדש של דמי אותה טובת הנאה.

34 רש"י, תמורה לב. ד"ה לא עשה כלום.

ניתן להקדיש חפץ פעמיים, ומשמע כך שאפילו לאחרי הקדש ראשון - החפץ נמצא ברשות המקדיש.

תוספות מקשים על הנחתו של רש"י שאין טובת הנאה בקדשי בדק הבית, ומציעים הסבר אחר להבדל בין סוגי ההקדשות לעניין הקדש עילוי:³⁵

בקדשי מזבח יש שם בעלים לפדותן כשהוממו, אבל בקדשי בדק הבית שהקדישן - אין לבעלים עליהן יותר משאר אדם, לפיכך אין בידו להתפיס.

לדעתם, אם כן, יש אך ורק 'שם בעלים' על קדשי מזבח לאחר הקדשתם - וזה מספיק בשביל להקדישם בשנית. מה שאין כן בקדשי בדק הבית; אבל אלו גם אלו אינם ברשותו של המקדיש.

יצוין כי דבריהם מעוררים קצת תמיהה - האמנם בקדשי בדק הבית אין למקדיש זכות מיוחדת לפדות קודם לשאר אדם, כמו בקדשי מזבח?

ניתן לסכם את הנושא של הקדש עילוי ולומר כי קיים מגוון של הצעות להבנת ההבדל בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית לעניין הקדש עילוי, אשר חלקם נוגעים להבנת אופי הבעלות בקדשים. בספרי נלמדת הבחנה זו מפסוק מיוחד, המחדש גזירת הכתוב או מלמדנו על אופי קדושה שונה; ברש"י ההבדל מבוסס על כך שאין בקדשי בדק הבית טובת הנאה, שהיא יסודו של הקדש עילוי; תוספות סבורים כי בקדשי מזבח יש שם בעלים - המתבטא בזכות לפדות את ההקדש לפני שאר אדם - שהוא המאפשר להקדיש הקדש עילוי, דבר שלא קיים לדעתם בקדשי בדק הבית; והרמב"ם מבין כי קדשי מזבח הם ברשותו של המקדיש, "תורה דראובן", בעוד קדשי בדק הבית אינם שלו ולכן הוא אינו יכול להקדישם.

מהרמב"ם יוצא שישנה מגבלה המונעת הקדשת קדשי בדק הבית, שיסודה בחוסר בעלות על הנכסים. אבל לפי הספרי ולפי רש"י, עקרונית גם בקדשי

35 סוד"ה מקדישין אותן.

בדק הבית קיימת בעלות מספיקה כדי להחיל הקדש נוסף על החפץ; ייתכן ולדעת החולקים על הרמב"ם מספיקה בעלות חלקית כדי להקדיש חפץ, ואולי לדעתם בהקדש עילוי מקדישים זכויות מוגבלות שיש לבעלים על החפץ, ואין כלל דרישה לבעלות על החפץ.

מהשוואת הדיון בהקדש כמכירה לדיון בהקדש עילוי עולה מבוכה מסוימת: הרי לגבי חיוב תשלומי ארבעה וחמישה, הרמב"ם לא העלה שישנו שוני בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית – הכיוון אליו משכו תוספות באותה הסוגיה; כמו כן, גם שיטת תוספות התהפכה: בחיוב תשלומי ארבעה וחמישה הם הבינו שישנו הבדל יסודי בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית הנובע מהבדלי הבעלות עליהם, בעוד לגבי הקדש עילוי הם לא העלו חילוק זה, ותלו את ההבדל ההלכתי בחילוק אחר בין שני סוגי ההקדשות. כנראה נצטרך לחלק בין אופי דין מכירה לעניין חיוב תשלומי ארבעה וחמישה ובין רמת הבעלות הדרושה להקדש עילוי. העובדה שגם הרמב"ם וגם תוספות לא עקביים מקשה עלינו להציג בסוגיות קו אחיד להבנת אופי ההקדשה והבעלות על קדשים.³⁶

תרנגולת שמרדה

המשנה בחולין (פ"ב מ"א) עוסקת בגדרי מצוות שילוח הקן, וקובעת שמצווה זו אינה חלה במוקדשין. הגמרא דנה בהגבלה זו, ומנסה למצוא את המקרה בו הפטור נובע מצד ההקדש ולא מסיבות צדדיות. במהלך הסוגיה עולה הצעת המחודשת של רב:³⁷

36 מעניין לראות שהמשך חכמה בביאורו לתורה (ויקרא כ"ז, יג) הביא את החילוק העיקרי של ר' חיים והגרי"ז, כי סברת "מעיקרא תורא דראובן והשתא תורא דראובן" שייכת דווקא בקדשי מזבח, והביא הן את סוגיית חיוב תשלומי ארבעה וחמישה והן את סוגיית הקדש עילוי כשתי הוכחות לחילוק זה. הקישור בין שתי הסוגיות הללו די מתבקש, ודברי ר' מאיר שמחה מאד משכנעים. אם כן, קשה שבעתיים שאין דעה בראשונים המקבלת את החילוק בשתייהן כאחת, למרות שהראשונים מתייחסים לחילוק הזה במפורש באחת מהן.

37 חולין (קלט).

רב אמר: במקדיש פירות שובכו ומרדו... אמר לך רב: דוקא קפטרי משילוח כגון פירות שובכו, דקדשי מזבח נינהו, דכיון דקדשי קדושת הגוף - לא פקעה קדושתיהו מינייהו. אבל במקדיש תרנגולתו לבדק הבית, דלאו קדשי מזבח, דקדושת דמים בעלמא הוא - כיון דמרדה פקעה קדושתיהו וחייבת בשילוח.

לפי רב, אם כן, פוקעת קדושתם של קדשי בדק הבית שמרדו, בעוד קדשי מזבח נשארים קדושים גם במרידתם. מהו יסודו של שוני זה?

מרידת התרנגולת מפקיעה בעלות ממונית בתהליך הדומה לייאוש או ל'אבודה ממנו ומכל אדם'.³⁸ הגרי"ד הסביר שקדושת קדשי בדק הבית נובעת מהעובדה שהם ממון הקדש, ולכן הפקעת הבעלות הממונית עליהם גורמת גם לקדושתם לפקוע.³⁹ זאת בעוד קדשי מזבח קדושים מכוח ייעוד החפצא שלהם, ואינם בבעלות ההקדש כלל, ואין סיבה שמרידת התרנגולת תשפיע על קדושה זו ועל ייעוד זה.

אמנם הראשונים שהתייחסו לסוגיה פירשו אותה באופן שונה. הרשב"א מפרש:⁴⁰

ואם תאמר: וקדושה שבהן [בקדשי בדק הבית] להיכן הלכה?
יש לומר: הקדש דמים אינו כקנין הגוף אלא כשעבוד ממון, וכיון שנתיאש הגזבר מחמת שמרדו - הוה ליה כהפקר, ופקע ליה שעבוד ממון שיש לגבוה עליו...

38 בבא מציעא כב.: יעויין בתוספות (חולין קלט. ד"ה כיון) שהסיקו מהסוגיה שמרידה מפקיעה גם בעלות הדיוט; הרמב"ן (שם ד"ה הא דאמרינן) מביא דוגמאות נוספות לכך שאובדן שליטה של הבעלים מפקיע בעלות.

39 הגמרא שם מביאה גם את דעת שמואל החולק על רב, אבל נראה שהוא חולק מסיבה אחרת: לדעת שמואל אומרים "כל היכא דאיתיה - בבי גזא דרחמנא איתיה", כלומר - אין במרידה כדי להשפיע אם התרנגולת עדיין נמצאת ברשות הבעלים, ובהקדש אין דרך להוציאה מרשות הבעלים, המתפשטת בכל העולם.

40 שם ד"ה אבל קדשי בדק הבית. דברים דומים הובאו ברמב"ן על אתר (ד"ה הא דאמרינן), ובריטב"א (ד"ה ואיכא למידק).

וזו היא דאיצטרין קרא למעוטי בקדשי מזבח לרב, דאי לאו דמיעטיה קרא - הוה אמינא דאפילו בקדשי מזבח יצא מרשות הקדש והפקר הוא יפקע הקדשו.

לפי הרשב"א השוני בין קדשי בדק הבית וקדשי מזבח נעוץ בנקודה אחרת, שולית יותר: קדושת קדשי בדק הבית נחשבת למעין שעבודה, וממילא כשעבר עליה תהליך המפקיע את החיוב הממוני - אין שום סיבה שתישאר הקדושה בחפץ. גם בקדשי מזבח היה מקום להציע תהליך דומה, אבל התורה מיצטה את זה מפסוק. משמע מהרשב"א שגם בקדשי מזבח יש להקדש קנין ממון בחפץ, אלא שזהו קנין יותר חזק ומקיף על החפץ, שגזירת הכתוב חידשה שאינו פוקע במרידה.

היה מקום להסביר את הדין בדרך שלישית, לפי עמדת הברכת שמואל שהזכרנו בתחילת המאמר, אם נניח שבכל הקדשים קיימים גם קניין ממון וגם קדושת החפצא, אלא שהיחס ביניהם שונה בכל סוג של הקדש: בקדשי בדק הבית העובדה שהחפץ הפך להיות ממון הקדש בקניינו היא שמחילה עליו קדושת חפצא, בעוד שבקדושת מזבח המצב הפוך: קדושת החפצא היא המוקד, וקניין הממון הוא נספח שלה - ממילא, הפקעת הבעלות הממונית בקדשי בדק הבית מפקיעה גם את הקדושה, אבל בקדשי מזבח "קדושת הגוף לא פקעה בכדי" (גדרים כט.).

הפקר בית דין בקדשי בדק הבית

תוספות בכתובות דנים במעמדם של נתינים מבחינת דיני אישות, ומביאים את דעת רבינו תם, שהאיסור לבוא על נתינה הוא מדאורייתא. על שיטה זו קשה מסוגיה במסכת יבמות (עט):

בימי רבי בקשו להתיר נתינים. אסור להם רבי: חלקנו נתי, חלק מזבח מי יתיר?

לכן מבארים תוספות, כי לא ביקשו להתיר לנתינים לבוא בקהל בימי רבי, אלא שרצו לפוטרם מעבודתם למקדש, שהטיל עליהם יהושע בן נון. רבי דחה

את בקשתם, בטענה שלא ניתן להתיר חלקו של מזבח:⁴¹

ואמר להו רבי דאין יכולין להפקיע חלק מזבח, ואף על גב דקיימא לן דהפקר בית דין היה הפקר - היינו לצורך, אבל זה אינו צורך כל כך.

תוספות דנים בתשובתו של רבי מצד הפקר בית דין, והם סבורים שהפקר בית דין הפקר אפילו לגבי הקדש, וכך דייק מדבריהם המקדש דוה.⁴²

רש"י הולך בדרך שונה מתוספות:⁴³

חלקנו נתיר - דיכולין בית דין להתיר ולהפקיר חלקם של ישראל, דקיימא לן הפקר בית דין היה הפקר.

ואם כן, לדעתו הפקר בית דין הפקר רק לגבי ממונם של ישראל, ולא לגבי קדשים.

עמדת תוספות ברורה: קדושתם של קדשי בדק הבית מבוססת גם על קניין ממון, ובמידה וקניין הממון נפגע - נפגעים גם הקדושה והאיסורים התלויים בה. את רש"י, החולק על תוספות, ניתן להסביר באחת משתי דרכים:

1. קדושת קדשי בדק הבית חסינה בפני הפקר בית דין, כיון שיש בה אלמנט של קדושה שאינו תלוי בקניין ממוני.

2. הפקר בית דין הפקר יעיל בממון הדיוט, כיון שעם ישראל מחויב להישמע להוראת בית דין. ההקדש אינו כפוף להוראת בית דין, וממילא אין בית דין יכול להפקיר את ממונו.

41 כתובות כט. תוד"ה הבא על הנתינה.

42 קדשים סימן ל"ה אות ג'.

43 יבמות עט: ד"ה חלקנו נתיר.

אמנם הגמרא ביכמות משתמשת בביטוי 'חלק מזבח', אבל הכוונה היא לעבודת הנתינים לטובת המקדש, זאת אומרת: קדשי בדק הבית. אם כן, אין לנו שום ראיה מדיון זה לגבי תפיסת הפקר בית דין בקדשי מזבח.

מעילה

ישנן אפשרויות שונות להבנת דיני מעילה, ונעסוק בהרחבה בנושא זה בעיון 'יסודות מעילה' (עמ' 155). באופן כללי, ניתן להציע את ההבנות הבאות ביסוד החיוב במעילה:

1. גזל הקדש.⁴⁴

2. פגיעה בהקדש וחילולו.

3. "אין מעילה אלא שינוי".⁴⁵

להלן נפרוס בהרחבה את היריעה לגבי השוני בין שתי ההבנות האחרונות, אבל לענייננו כעת חשובה יותר ההבחנה בין ההבנה שחיוב מעילה נובע מצד גזל לבין ההבנה שהחיוב נובע מצד הקדושה של ההקדש.

הבנת הגרי"ז בדברי ר' חיים, שקדשי מזבח הם ממש ממון בעלים, וקדשי בדק הבית הם ביסודם ממון הקדש בקניינם – חייבת להשפיע על תפיסתנו בדיני מעילה: לפי דבריו נראה שיש פער תהומי בין מעילה בקדשי מזבח למעילה בקדשי בדק הבית; מעילה בקדשי מזבח בהכרח נובעת מצד הייעוד והקדושה של קדשי מזבח, שהרי אין בהם כלל אלמנט של ממון הקדש. קדשי מזבח הם "תורה דראובן". לגבי קדשי בדק הבית לעומת זאת, כיון שעיקרם הוא ממון הקדש בקניינם, סביר להניח שהצד של גזילת ההקדש עומד במרכז המעילה בהם.

44 כך מפורש בתוספות בכתובות ל: ד"ה זה.

45 כך מסבירה הברייתא המובאת במעילה יח., ויעויין בדברי המפרשים שם.

לפני שנראה את המקורות המסייעים להבחנה זו ומבססים אותה, יש לדון בקושי העולה מתוך המשנה במעילה (פ"ד מ"א), העוסקת בצירוף הקדשות שונים לגבי שיעור מעילה:

קדשי המזבח וקדשי בדק הבית מצטרפין זה עם זה למעילה.

וכך פסק הרמב"ם:⁴⁶

כל קדשי בדק הבית עם דברים שמועלין בהן מקדשי מזבח מצטרפין זה עם זה למעילה, ואם נהנה בשוה פרוטה מכולם - מעל.

דברי המשנה במעילה מובנים, אם נבין את דברי ר' חיים כהבנת הברכת שמואל, לפיו השוני בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית נעוץ בתהליך הקדשתם, כאשר המציאות ההלכתית בסופו של דבר כוללת בשתי הקבוצות את שני הממדים - גם של קדושה וגם של קניין ההקדש בחפץ. כך המעילה בשניהם יכולה לפעול באותו מישור ולהצטרף.

ואכן, המבי"ט בספרו 'קרית ספר' על הרמב"ם, פירש הלכה זו כך:⁴⁷

כולם שם חד, דהקדש הם.

אך במידה ונבין כגרי"ז, כי מעילה בקדשי מזבח שונה לחלוטין ממעילה בקדשי בדק הבית, קשה להבין איך מצטרפות השתיים למעילה אחת: אם מהות קדושתם של קדשי בדק הבית כל כך שונה מקדושתם של קדשי מזבח, כך שבמעילה בכל אחד מהם אנו מחייבים על פעולות שונות לגמרי - קשה להבין איך יצטרפו הפעולות הללו.

העליתי שאלה זו בפני מו"ר הרא"ל, והוא השיב לי, שאם נקבל את ההבנה ש'אין מעילה אלא שינוי', הרי שלמרות שקדושת קדשי בדק הבית שונה מקדושת

46 הלכות מעילה פ"ה ה"ב.

47 עוד יעויין במה שכתב הרב מרדכי אילן בכנסת הראשונים על מעילה (טו. הערות א'-ב').

קדשי מזבח, עדיין נוכל להבין שיש צירוף ברמה של ההשפעה הסופית על החפצים: למרות שבקדשי בדק הבית השינוי הוא מצד קניין הממון ובקדשי מזבח הוא מצד חילול ופגיעה בקודש, בשניהם יש שינוי מסוג כלשהו, שהוא המצרפם למעילה. אני עדיין מתקשה להבין צירוף זה, ולדעתי המשנה במעילה היא הוכחה משכנעת לכך שישנו מכנה משותף בין קדושות קדשי מזבח וקדשי בדק הבית.

אם כן, ניתן להעלות שתי אפשרויות בהבנת צירוף מעילה בקדשי בדק הבית עם מעילה בקדשי מזבח: (1) יש מכנה משותף בקדושתם וממילא מעילה בכולם זהה ומצטרפת; (2) למרות השוני בין שתי הקדושות הללו, יש הצטרפות ברמת התוצאה של המעילה, שהיא השינוי.

ניתן להעלות נפקא מינה בין שתי ההבנות, בנוגע למעילה בהקשרים אחרים. ראשית, בגמרא בתמורה (ל:): נאמר שבחרמי כהנים יש מעילה בחפץ עד שלא הגיע לידי כהן.⁴⁸ האם מעילה בחרמי כהנים מצטרפת למעילה בקדשי בדק הבית ומזבח? כאן יש מבחן מתאים להצעות שהעלינו, שהרי אין מכנה משותף בין קדושת חרמי כהנים ובין קדושת הקדש רגיל, אבל אמור להיות חיוב מעילה מצד שינוי.⁴⁹

מקרה אחר של מעילה הוא קונמות. הסוגיה בנדרים (לה.) דנה במחלוקת רבי

48 אמנם הרמב"ם השמיט דין זה (יעיין בהלכות ערכין וחרמין פ"ו ה"א). ייתכן שהבין שהגמרא בנדרים (ח.) האומרת שהתפסה בחרמי כהנים אינה נחשבת להתפסה בדבר הנדור - חולקת על הסוגיה בתמורה. יש בראשונים שהציעו ליישב בין הסוגיות, בכך שבנדרים מדובר בחפץ לאחר שהגיע לידי כהן. תירוץ זה דחוק, שהרי אחרי שהגיע לידי כהן פקע ממנו שם חרמי הכהנים. יצויין כי לפחות המשנה למלך (הלכות מעילה פ"ה ה"א) כתב שגם הרמב"ם סבור שיש מעילה בחרמי כהנים, וכך כתב גם המנחת חינוך (מצוה קכ"ז אות א'). כמובן, קשה לקבוע מסמרות בשאלה מהי עמדת הרמב"ם בנושא, שכן הוא לא פסק בצורה מפורשת שאין בהם מעילה, והדבר צריך תלמוד.

49 הגמרא מציעה ללמוד שיש מעילה בחרמי הכהנים מכך שכתוב בהם "קדש קדשים" (ויקרא כ"ז, כח), והרי הם כקדשי מזבח. לאור זאת, ייתכן ונצטרפם למעילה עם קדשי מזבח וקדשי בדק הבית מכוח גזירת הכתוב הזו, המחילה על חרמי כהנים דין קדשי מזבח.

מאיר וחכמים אם יש מעילה בקונמות. הרמב"ם פסק שאכן ישנה מעילה בקונמות:⁵⁰

יש מעילה בנדירים, כיצד? האומר 'ככר זו עלי קרבן' או 'הקדש' ואכלה - מעל, אף על פי שהיא מותרת לאחרים, לפיכך אין לה פדיון - שהרי אינה קודש אלא לזה בלבד...

אמנם יש מקום לדון באופי האיסור בקונמות, ונתייחס לכך בהרחבה בעיון 'יסודות מעילה' (עמ' 167). בפשטות, נראה שאין לקונם ייעוד, והוא אינו קדוש למצוותו, וגם אין בו קניין ממון להקדש. אם כן, האם העובדה שהנודר ייחס לו איסורי הקדש בלבד מספיקה ליצירת מכנה משותף בינו ובין ההקדשות הרגילים? הדבר אינו ברור, ומסתבר שהוא תלוי בשתי ההבנות דלעיל.

בצר לי, איני מכיר מקור ברור ממנו ניתן לפשוט את שני הספקות הללו. אמנם המשנה הזכירה רק קדשי בדיק הבית וקדשי מזבח לעניין צירוף, אבל ייתכן שתנא ושייר, במיוחד בהתחשב בעובדה שמעילה בחרמי כהנים ומעילה בקונמות אינם תופסים מקום נרחב בש"ס. כמו כן, עצם המעילה בקונמות מצויה במחלוקת תנאים; וכן על פי הרמב"ם יש בכלל מקום להתלבט לגבי קיומה של מעילה בחרמי כהנים, כך שאין ראייה מהתעלמות המשנה ממקרים אלו.

לגבי מעילה בקדשי נכרים פוסק הרמב"ם:⁵¹

קדשי עכו"ם: אם לבדק הבית הקדישו - מועלין בהן, ואם קדשי מזבח הן - אין בהן מעילה כן התורה, שנאמר בקרבנות 'דבר אל בני ישראל'. אבל אסור ליהנות בהן מדברי סופרים.⁵²

50 הלכות מעילה פ"ד ה"ט.

51 הלכות מעילה פ"ה ה"ט"ו.

52 קיימות כמה בעיות עם הפסיקה הזו: (1) בסוגיה בזבחים (מה). מופיע דין זה, ושם חלוקים התנאים אודותיו; (2) הסוגיה שם מנמקת דין זה אחרת מהרמב"ם - מהשוואת מעילה לתרומה שחלה רק בישראל; (3) עצם הלימוד מתרומה בעייתי, שהרי תרומת עכו"ם לא חלה וממילא אין איסור באכילתה, אבל התורה כן חידשה שיש הקדש בנכרים, וממילא קשה להבין את

הרמב"ם אינו מבאר מהו הגורם להבדל בין קדשי בדק הבית וקדשי מזבח. ניתן להסביר זאת באחת משתי דרכים:

1. מעילה בקדשי מזבח בנויה על פגיעה בקדושת החפץ וחילולה, וקדושת קדשי נכרי היא ברמה פחותה. מעילה בקדשי בדק הבית, לעומת זאת, תלויה בגזל ההקדש, ולהקדש יש קניין ממון גמור גם בקדשי נכרי.

2. קדשי מזבח המיועדים לכפרת נכרי עדיין נחשבים לקדשיו.⁵³ אבל קדשי בדק הבית לאחר שהוקדשו – אין דבר המייחד אותם כקדשי נכרים, וממילא הם כשאר קדשי בדק הבית, וחייבים על מעילה בהם.

הבנת הגר"ז משתלבת היטב בהסבר הראשון לדברי הרמב"ם. לפי ההסבר האחרון, אין צורך לחלק באופי המעילה בין קדשי מזבח לקדשי בדק הבית, והבנת הגר"ז אינה מחויבת.

שאלת ייחוס קדשי בדק הבית למקדיש עולה במישרין במחלוקת הרמב"ם והראב"ד לגבי עיר הנידחת:⁵⁴

ההקדשות שבתוכה: קדשי מזבח – ימותו, 'זבח רשעים תועבה!' קדשי בדק הבית – יִפְדּוּ, ואחר כך שורפין אותן, שנאמר 'שללה': ולא שלל שמים. אמר אברהם: לא ידעתי למה שורפין אותן – שלל שמים היה, ולא חל עליו איסור!

הראב"ד סבור שקדשי בדק הבית יצאו לגמרי מבעלות המקדיש, והם לא נחשבים 'שללה' של עיר הנידחת הטעון שריפה. לעומתו, הרמב"ם כנראה מבין שיש למקדיש בעלות מסוימת על קדשי בדק הבית – ולכן הם נידונים לשריפה כשלל אנשי העיר, אף שנדרש בהם פדיון כדי להימנע משריפת 'שלל שמים'.

ההיקש בין התחומים. יעויין בשפת אמת (תמורה ג. ד"ה בגמ') שדן בזה.

53 יש לעיין בשאלה אם צריכים לחשב לשם בעלים במהלך הקרבת קרבנות נכרי.

54 הלכות עבודה זרה (פ"ד ה"ג), והשגת הראב"ד שם.

סיכום

בעלותו של הקדש על הקדשים אינה מוטלת בספק – כפי שבא לידי ביטוי במושג 'רשות הקדש' ובקביעה כי 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט'. אמנם, לא ברור כי בעלות זו מוחלטת. בעיון זה העלינו לדיון את שאלת היחס לבעלותו של ההדיוט בקדשים – שהוא נושא מורכב ומעורפל יותר.

נראה כי שורש ההתלבטות נעוץ בכך שהקדש אינו רק שאלה מעמדית – האם החפץ שייך להקדש או לא, אלא משקף תפקיד מסוים שהחפץ אמור למלא. תפקיד זה יכול להתממש רק אם האדם דואג למימוש. גם הקביעה שישנם קדשים שהאדם אינו חייב באחריותם – פוטרת אותו רק מאחריות ממונית ביחס לקדשים הללו, אך לא פוטרת אותו מן החובה המוסרית לממש את הייעוד שנתן לחפץ.

אחריות זו – ייתכן ויש לה השלכות ממוניות, המשתקפות בבעלות מסוימת של ההדיוט על קדשים. בעיון זה העלינו מספר שאלות המשקפות תפיסות עקרוניות ביחס לאחריות זו – הן לגבי מקורה והן לגבי היקפה: האם אחריותו של המקדיש לדאוג למימוש ההקדש, או שמא המתכפר צריך לוודא את כפרתו? האם הייעוד של קדשי מזבח חמור יותר ומשמעותי יותר מייעודם של קדשי בדק הבית?

הדיון שניהלנו הראה כי לשאלות אלו כמה וכמה השלכות הלכתיות, בשלל נושאים – תשלומי קנס, הקדש עילוי, מעילה ותמורה.

